

Клен Юрій

Біографія

Юрій Клен

(4 жовтня 1891 — 30 жовтня 1947)

ЗАПОВІТИ Ю. КЛЕНА

Юрій Клен відійшов від нас. В ньому тратимо письменника, що сама його присутність серед нас воскрешала блискуче і багатонадійне літературне життя 20-их років на Україні, яке за більш-менш стерпних політичних обставин могло б тривати і донині, тривати як ще блискучіша, імпозантна і плодотворча теперішність.

Наша пам'ять, пильно і повторно спиняючись на колишньому, спроможна затирати невблаганну відстань, що відокремлює поточну свідомість від минулого, і магічно наближати до нас факти та події, які давно відлунали... Це було в Києві, наприкінці 20-их років. Микола Зеров підводиться з-за свого робочого столу, енергійно відсуваючи крісло. В його руці — аркушик паперу. Голосом, в якому бринять тріумфуючі нотки, він покликає: "Перший оригінальний український вірш Освальда Федоровича!" Цим віршем був сонет Ю. Клена "Сковорода". Його вмістив М. Зеров в укладеному ним декляматорі "Сяйво" (з'явився друком в другій полов. 1929р. або на початку 1930р.) разом з двома перекладами Ю. Клена з Шеллі, одним перекладом з Рільке і баладою з "Дон Жуана" Байрона, перекладеною поетом на спеціальне прохання укладача.

Не тільки імпульсивний і темпераментний М. Зеров завжди радів успіхам своїх друзів, як і взагалі кожному позитивно розцінюваному ним явищу українського культурного життя, в гурті неоклясиків, пов'язаних вузлами щирого приятельства, панувала атмосфера взаємної доброзичливості і несилюваного сприяння. Ю. Клен не становив винятку. Його вірність і відданість своїм однодумцям та співробітникам на полі культури не пригасли в розлуці, а швидше розрослися і з бігом часу набрали на силі. Поет присвячує друзям теплі октави в поемі "Прокляті роки", змальовує їх на засланні в III частині "Попелу імперій", видає незадовго перед смертю свої прегарні і змістовні "Спогади про неоклясиків". Ще не побачила світу готована Ю Кленом невелика антологія української неоклясики в німецькій мові; ці переклади проф. Державин, знавець німецької поетичної мови, називає конгеніальними.

Автор цих рядків, опинившись у Львові року 1944 і дізнавшись від С. Гординського, що Клен є прибраним на еміграції псевдонімом О. Бурггардта, нав'язує з поетом листовний зв'язок. В першій же листівці Ю. Клен спішить запитати: "Чи нема серед сонетів Миколи Зерова сонета "Поліфем" (ідеться про сонет М. Зерова "Karnos tes gaies" — М. О.) присвяченого мені перед моїм виїздом? Я не встиг зайти по нього. Там Поліфем кидає каміння в корабель Одиссеїв, який вже на морі, і безсило лютує".

В непохитній вірності письменника своїм друзям, яка саме через повноту свою просто не спроможна допустити нічого стороннього і застережливого, відчувається щось від наших козацьких часів, від лицарського середньовіччя — епох, коли ця

чеснота була спеціально підношувана і овіяна пильним плеканням. Вірність і відданість становлять глибоко симпатичну рису світлої особистості Ю. Клена, рису, гідну пошани та наслідування.

В зв'язку з цією вірністю Ю. Клена своїм колегам виникає питання, чи справді відійшла його муза від неокласичної поетики, чи перестав він бути неокласиком у поетичній своїй творчості?

Заперечення належності Ю. Клена до неокласичної школи йдуть по лінії тематичній і психологічно-світоглядовій. Але ні тематика, ні психологічні та світоглядові комплекси не визначають поетичного стилю. Не збираємося тут доводити це твердження широким викладом, але вистачить прикладу, що його подає нам літературний доробок самого Ю. Клена. Критики, що хочуть довести причетність поета до романтиків і "переборення" ним неокласичних первнів, базують свої твердження на спеціальному наголошуванні його речей, позначених волею, гоном, пристрасним прагненням. З числа цих віршів спинимося на двох сонетах п. з. "Кортес", виниклих у поета не без впливу сонета Х.М. Ередія "Конкістадори" — про це, зрештою, говорить сам Ю. Клен у примітках до "Каравел". Авторів "Трофеїв" властивий не меншою мірою комплекс непохитної і дзвенючої волі, пристрасного пориву, гордого самоствердження, соколиної мужності. Але те, що зветься романтикою характеру (формула, не першорядна під поглядом метафізично-філософським) — не є романтикою в розумінні стилю, і Х.М. Ередія не "імперіялістичний романтик", а був і лишається парнасистом та класиком.

Світогляд і філософія так само не можуть правити за величини, що кваліфікують літературні стилі. Якщо у випадку символізму ідеалістична філософія є тим моментом, що поширюється всеохопно на поетів-символістів, не творячи навіть специфіки "символістичного світогляду", то щодо інших стилів момент світорозуміння письменників, до них належних, цього всепокриваючого характеру не має. І навіть жанри та віршові форми, їх перевага, обминання чи повне ігнорування в тих або інших стилях не можуть правити за вирішальний чинник у визначенні стилю. Учення про стилі мусить базуватися на визначниках, які мають стовідсоткову застосовність до всіх літературних явищ і до кожного зокрема. Інакше учення про стилі ніколи не буде наукою, не буде навіть наукоподібною дисципліною, а завжди виглядатиме як позбавлений виразних методологічних контурів конгломерат суджень. Тематика, психологічні комплекси, світовідчуття і філософія письменників, жанри і віршові форми є елементами, що характеризують напрямок, течію, школу чи індивідуальну творчість. Поетичний же стиль може бути визначений тільки як спосіб і тип поетичного викладу та вислову. Дефініцію стилю творять компоненти: розроблення теми, метода композиційної будови твору, дикція, типологія образності та епітета, специфіка синтакси, характер лексики.

М. Зерову належить формулювання класичного стилю як "слова твердого й гострого, без ліричного тремтіння, зате чіткого ясною лінією". Аналізуючи формально творчість М. Рильського, метр "п'ятірного грона" констатує, що в Рильського "із

мішаної манери "Осінніх зір" виформовується... клясичний стиль, з його врівноваженістю і кляризмом, мальовничими епітетами, міцним логічним побудуванням і строгою течією мислі".

Поетичний вислів Ю. Клена повністю вкладається в цю дефініцію. Епізодичні відхилення, що трапляються в ейдології або лексиці Кленової поетики, звичайна річ, на принципову увагу не заслуговують.

Вважаємо за конечне зафіксувати для істориків української літератури один факт, що мав місце влітку 1947 року, на початку довготривалої візити Ю. Клена до Баварії, візити, якій судилось урвати його життя. Проф. В. Державин прочитав у рукописі гостеві свою статтю "Поезія і поетика Миколи Зерова". Читання відбулося в обстанові, небезінтересній і для прийдешніх істориків нашого літературного побуту: в імпровізованій кімнаті на горищі одного з бльоків табору ДіПі в Авгсбурзі, скупі освітленій третиною вікна і наполовину роздушеній схилом покрівлі. Юрій Клен уважно і зосереджено слухав, часом на його устах з'являлась лагідна усмішка, а в задумі очей проступало м'яке світло вдовolenня. В розмові після читання автор "Попелу імперій" схвалив статтю В. Державина в усіх її твердженнях: і щодо існування неоклясиків як школи, і щодо мистецького стилю школи, і щодо філософічної концепції мистецтва, яку сповідували неоклясики.

Зрештою, Ю. Клен ніколи в друку не зрікся своєї приналежності до неоклясиків. За свідоцтво непохитності його естетично-стилістичних позицій може правити його стаття "Бій може початися" ("Звено", ч. 3 — 4, липень — серпень 1946) в якій він виступає з темпераментною обороною своїх друзів. "Але небезпечнішими, ніж фрази, — констатує Ю. Клен, — є стандартні форми мислення, стандартності яких зовсім не помічається. Отож маємо протиставлення форми змістові замість ствердження їхньої нерозривності. Звідси хоч би недоречно твердження, що формальний вишкіл був самоціллю неоклясиків, яке подибуємо в доповіді (Ю. Клен має на увазі доповідь Ю. Шереха про стилі сучасної української літератури, виголошену на першому з'їзді МУР-у — М. О.). Далі твердження, що неоклясицизм став уже штампом і вичерпав себе. Пригадуються мені слова Рильського з приватної нашої розмови, що пора в слові "неоклясики" скреслити першу частину — "нео". Отже, в цьому розумінні тих кілька поетів старалося дати українській літературі твори клясичні, зразкові. Дивно говорити про те, що всі можливості вичерпані, коли кожний з них (за винятком Рильського) дав лише по одній невеличкій збірці (Филипович, правда, дві, але ж зовсім тонесенькі), тоді як росіяни мають грубі томи Пушкіна й Лермонтова, та й то не вважають, що можливості цим вичерпані. Невже кілька невдалих (а подекуди трохи, може, вдалих) наслідувань початківців-поетів встигли виробити "штампованість"? Я гадаю, що дорібок т. зв. "неоклясиків" не тільки не є ще засвоєний, а що їхні стилістичні можливості треба далі поглиблювати. Вони тільки вказали шлях, а не пішли ним до кінця".

Після цих слів Ю. Клена лише безоглядний ригорист наполягав би на потребі почути з уст поета ще виразнішу заяву про те, що погляди та прямування неоклясиків є тотожними з його власними поглядами.

"Я гадаю, що дорібок т. зв. "неокласиків" не тільки не є ще засвоєний, а що їхні стилістичні можливості треба далі поглиблювати. Вони тільки вказали шлях, а не пішли ним до кінця". Ці чіткі слова Ю. Клена звучать як його літературний заповіт, скерований до нас і до наступних письменницьких поколінь.

Видатною рисою світогляду Ю. Клена є його ідеалізм. "Храм Грааля, що зноситься в нетлінному царстві духа — це більша реальність, аніж матеріяльний довільний світ з його мінливим обличчям. Ми маємо в даному разі платонівський реалізм, який протиставляємо реалізові матеріялістичному",— заявляє письменник у згадуваній вище статті.

У вірші "Софія" (1935р.) маємо потужний поетичний документ ідеалістичного збагнення світу. Ідеальне існування нашої святині, на яке зложилися святість і духовна значність тисячолітніх помислів у ній і навколо неї, перевершило реальність її існування в камені і металі; поет близький до того, щоб сказати, що в цім ідеальному існуванні Софії криються в не меншій мірі потенції і її кожночасного просвітленого існування матеріяльного, тоді як навіть руйнація храму, будучи ділом темних і злочинних ментальностей, мусить відійти в повне небуття.

Сонет "Сковорода", яким Ю. Клен започаткував свою оригінальну поетичну творчість в українській мові, є повністю споглядальний. Констатуємо це не для того, щоб показати хронологічну попередність контемпліційних мотивів у творчості поета супроти мотивів "активістичних": ми не схильні протиставляти комплексів споглядання і комплексів діяння і вважати їх антагоністичними. Ми хочемо сказати тільки те, що обидва вони чергуються в житті людини, а *mutatis mutandis* у творчості письменника. Всі, хто знав Юрія Клена особисто, ствердять, що його обличчя, вираз очей і голос творили зовнішність споглядача, мрійника і філософа. В зовнішності нашого поета добачаємо неабиякий доказ первинності і основності комплексів споглядання і мрії в його душевному складі; тим не менше властиві його творчості елементи боротьби і чину, живучи в одній і тій самій душі, вимагають поєднання — але на пізнавальній площині, єдино до того управнених. Отож моментом першорядної ваги є сказати, що комплекс споглядання — в усіх його типах, включаючи сюди і прилягаючу до контемпліції умоглядність, — потенційно містить у собі діяння, адекватне сутностям споглядання і його знайденням. Історія людства, історія всіх його духових рухів є суцільним потвердженням цієї тези.

Щодо філософічної системи Сковороди зокрема, то в ній моменти практичного діяння містяться не як потенціальні і вивідні величини, а як безпосередні і чіткі формули. Проф. В. Шаян, пильний дослідник і коментатор нашого філософа, констатує насамперед недокладне вивчення філософії геніяльного мислителя і постає через те "жалюгідні викривлення його поглядів", говорить далі, що "питаннями етики, соціології і педагогіки займається Сковорода дуже часто в численних своїх творах" і що в ученні його "релігійний аспект досконало поєднаний з соціологічним... філософія Сковороди не тільки не відірвана від дійсності і від життя, але, навпаки, вона, розкриваючи глибші закони цієї дійсності, всеціло спрямована на проявлення і

розвиток найбільших цінностей життя. При тому вона надхненна і героїчна". За потрібне вважаємо додати, що Сковорода висловився конкретно навіть про обов'язки воїна.

Душа перше, ніж діяти не наосліп у цім світі, повинна знайти себе; "треба з хаосу душі створити світ". Методом знаходження є самота і "мандрівки дальні і безкраї" (сонет "Сковорода") "Стикання з божественною просторінню", за виразом одного письменника-містика, помагає визволитись і прийти до голосу глибинам нашої душі, що є єдино покликані дати метафізичну оцінку буттю людини та світу, ствердити його вальори і відкинути негативи.

Ми не схильні применшувати значення того факту, що оригінальна творчість Ю. Клена почалася в Києві, року 1928, в колі його друзів і однодумців, коли говорити про людське оточення, а цикл "Осінні рядки" виник з настроїв письменника коли він перебував 1929р. у відпочинковім будинку для науковців у Преображенні, скиті Києво-Печерської лаври, положенім за Києвом разом з двома іншими лаврськими скитами — Голосієвом та "окучерявленим" Китаєвом (в останньому був свого часу гостем Сковорода). Буття цих краєвидів з чудовими листяними масивами на горбах і в ярах, полянами, долинами, лісовими ставами та монастирськими овочевими садами осяяне внутрішньою значливістю, і благодать весняних, літніх та осінніх погод, повно розливаючись і свobodно витаючи в них, промовляє до тайників душі з проречистістю, недосяжною для голосів людських. "Тут пориває туга в край надземний", — сказав про цю місцевість сам поет, давши їй повний любови опис у вступі до I частини поеми "Попіл імперій". Почавши свою творчість з імени Сковороди, Ю. Клен по мандрівках вертається до нього, "життєрадісного аскета", бо він знає разом з ним, "що всі шляхи сюди течуть" — в комплекс святости і мудрости, овіяний "чаром лісів непереможним".

Ю. Клен розумів історію як втілення ідейно-психологічних величин, переважно негативного порядку. Негативні елементи, містяться в ідеях, з яких поставали імперії та царства, були гріхом проти абсолютної істини, і вони ж, ці елементи зла, зумовлюють також і загибель імперій та царства. Але перше, ніж розпастися на попіл, злочинність їх може набути нечуваних, потрясаючих розмірів. Саме так відчув і пережив Ю. Клен останню війну. "Хай Бог вас милує в ці апокаліптичні часи", — пише він у приватному листі наприкінці листопада 1944 року, і слово "апокаліптичні" не звучить тут як звичайне образне порівняння.

Що ж може бути протиставлене ненатлому бурханню розгнужданої стихії людського і тим самим світового зла, що спроможне покласти йому край? Автор "Попелу імперій" говорить: ідеалізм. Пригадується один факт з часів перших відвідин поета до американської зони Німеччини. В авгсбурзькому таборі ДіПі в 76-ій кімнаті 1-го бльоку, яка, незважаючи на свої скромні розміри, відбувала функції редакцій кількох циклостилевих видань, в тому числі альманаху "Світання", а також гуртожитку їх редакторів та співробітників, відбулася вечірня розмова з гостем. Ю. Клен, такий стриманий щодо усних декларативних заяв в особистому пляні, розповів зібраним, як ще перед війною він відвідав одного разу кіно; тижневий огляд являв очам глядачів

нові досяги в озброєнні Німеччини. Заля шаленіла, раз у раз вибухали захоплені вибухи і крики. Письменникові, за його словами, стало страшно: йому виразно уявилися безодні і жахи, що їх невідхильно кличе у світ це ентузіастичне і засліплене покоління знаряддям нищення й зла. Ю. Клен пережив тоді, що єдиною силою, якою можна побороти цей демонічний комплекс, є беззастережний ідеалізм, пристрасна зброя добра.

Святість і мудрість протиставляє поет і ментальності російської царської імперії, і ментальності "звіря, що гряде в багрянім сяйві революцій", і — за аналогією — всім метафізично порочним силам, що лютували в історії людства і бестіяльною навалою заклекотили в понурому ХХ столітті, "широко розкривши двері в Небуття". Добро повинне накласти панцир і вступити з інфернальними силами в безоглядний бій. Примат абсолютного добра та абсолютної істини вилонює з себе комплекс св. Юрія, світлого воїна, що хоче перемогти і переможе дракона. Лицарі св. Грааля, "Господня рать", покидають нагірний замок радісної контемпляції, духових прозрінь та екстаз і йдуть у долини людські, щоб оборонити там потоптану правду і зневажену чесноту...

Так свідомість правоти свого діла перед лицем вічності і її непідкупним судом породжує могутній психологічний комплекс непідхильності, окриленої скерованості, відваги і витривалості. Тільки справді велика душа спроможна була дати таку стоїчну нагадку для себе, а для нас — героїчний тестамент:

"Зостанься безпритульним до сконання,
Блукай та їж недолі хліб і вми,
Як гордий фльорентинець, у вигнанні.
Та перед смертю дітям повтори
Ту казку, що лишилася, як спомин
Прадавньої, забутої пори,
Як у грозі, у блискавиці й громі
Колись страшну почвару переміг
Святий Георгій в ясному шоломі...
І як дракон, звитяжений, поліг".

Час може пройти по нас "важким, залізним плугом", ми можемо "відлунати, як жорстока пісня", — бо дні людини короткі, а повінь розколиханого зла є потужна і темпоральна. Але той, хто не скорився неправді та лиходійству і покинув край батьків, має незатратну потіху: дорогу плахту зоряного неба взяв він з собою, лишаючи отчизну, вітер несе услід йому рідні сузір'я — і "скрізь під рідним небом спочиває жебрак, мандрівник, лицар і поет".

З філософічного ідеалізму Юрія Клена пливе і його хвилююча віра в майбутнє України та її месіанізм. Царства падають, бо вже в своїх ідеологічних первнях вони мали зародок гріха і падіння. Прийдешність України та її держави має покоїтись на духових підвалинах, полярних тим силам, що її нищили. Є імперативом, щоб

"Строгі закони лицарські
Владу держав берегли,

Їм в підмурівок лягли"

Поет говорить про настання в Україні нового буття — і величчю релігійного об'явлення віє від його слів:

"Чуєш, іде
В гromі і бурі
Чуєш, гуде,
Б'є вже у мури,
Дме нам у скронь
Вихор, вогонь
Божих долонь!"

Первозванний апостол Андрій благословив горби київські, його благословенство не загине, і церква його імени, височіючи над Києвом і Дніпром, "мов голуба закам'яніла мрія", всякчасно віщує і "в добі негодній" прийдешню благодать краєві та древнім пурпурам стольного города. В віддалі днів уже рокочують труби воскресіння України.

* * *

Моментом інтелектуальної гідності нашої еміграції є доглибно зрозуміти, що трагедії нашої доби знаменують крах світоглядів, опертих на матеріалізм і біологізм, світоглядів, що виступили на арену історії, заперечивши світ абсолютних цінностей і абсолютних норм. Славнозвісна "близькість до життя" цих ментальностей спричинила велетенські катастрофи і монструозні злочини. Внаслідок їх розгулу над людством зависла погроза духового розкладу і фізичного винищення.

Ідеалістична філософія і найвищі релігійно-спіритуалістичні системи світу дістали в жахах нашої доби яскраві докази і нові потвердження своєї непохитної істинності. Настав крайній час, щоби практичним, суспільним діянням, відповідним до ідеалістично-релігійних сутностей, відродити їх "занедбаний маєстат".

Обов'язком нашої еміграції є творити культурні цінності, обов'язком *par excellence*, бо саме духове життя нашої нації, її культурні скарби піддав ворог нещадному розгромові. А тим часом в інтелектуальнім житті еміграції далеко не завжди дається бачити відповідне творче піднесення. Ще багато в цім житті від вчорашніх психоідеологій. Називаємо їх вчорашніми не тому, що мимоволі впали в заблуд релятивізму, ні: ці ментальності, будучи підложжям вчорашніх подій, уже вчора не склали іспиту перед пізнаючою свідомістю і осудилися змістом вчорашнього дня. Почуття гіркого подиву будить дискусія навколо М. Хвильового, яка безнастанно точиться від довшого часу в нашій пресі. Якщо стовідсоткове заперечення Хвильового не видається нам справедливим, то все ж незрівняно менше перекональним є палке, а часом і корчійне намагання зробити з нього дороговказну і міродайну ідеологічну постать нашого новітнього часу. Якщо, за словами Ю. Клена, "млисті ідеали" принесли "злі квіти", то треба не зупинитися перед тим, щоб схарактеризувати ці ідеали гострішими і негативнішими епітетами. Ні на хвилину не сміємо забувати суворой відповідальності, яка лежить на ідеологіях: творячи їх у нашім, не завжди потішливім сьогоднішнім дні, ми ними визначаємо наш день завтрашній.

"Нам дав свій заповіт Сковорода", — проголошує Юрій Клен. І це нав'язання до найкращих наших духових традицій, і філософічний ідеалізм письменника, і мистецьке втілення психологічних комплексів, зумовлених тим ідеалістичним світоглядом, — все це становить непроминуці досяги, що їх належить вивчати, розуміти і — розгортати. Бо творчий вклад Ю. Клена є одночасно багатонадійним заповітом його незабутньої особистості.

Михайло ОРЕСТ

Українське слово. — Т. 1. — К., 1994.